УДК 631:11:502.131

Грабовецький Владислав Олегович
аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Уманського національного університету садівництва
Hrabovetskyi Vladyslav
Postgraduate Student of the
Department of Entrepreneurship, Trade and Stock Exchange
Uman National University of Horticulture

Дацьков Роман Анатолійович
аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Уманського національного університету садівництва
Datskov Roman
Postgraduate Student of the
Department of Entrepreneurship, Trade and Stock Exchange
Uman National University of Horticulture

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9826

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE ENVIRONMENTAL COMPONENT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF UKRAINIAN AGRARIAN BUSINESS UNDER MARTIAL LAW

Анотація. *Вступ. Екологічна відповідальність аграрного бізнесу в Україні є необхідною передумовою досягнення Цілей сталого розвитку. В умовах повномасштабної війни та, як наслідок, погіршення фінансово-економічного стану агропідприємств, дефіциту оборотних коштів, проблем з виробництвом і збутом продукції саме від рівня їх соціальної відповідальності залежить не лише стан навколишнього середовища в Україні, а й їх можливості залучення кредитних ресурсів при подальшому повоєнному відновленні економіки країни.*

Мета. Метою дослідження є аналіз теоретичних засад та розроблення рекомендацій щодо подальшого розвитку екологічної компоненти соціальної відповідальності українських аграрних підприємств.

Матеріали і методи. Теоретико-методологічну основу склали напрацювання науковців та практиків з проблем розвитку соціальної відповідальності бізнесу та особливостей її формування й реалізації аграрними підприємствами, а також розвитку їх екологічної відповідальності. Досягнення поставленої у роботі мети реалізовано з використанням методів системно-структурного аналізу, дедукції, монографічного, графічного, абстрактно-логічного методів.

Результати. У статті проаналізовані підходи до трактування поняття «соціальна відповідальність аграрних підприємств» та аргументовано, що в основу даної категорії покладено, насамперед, добровільний характер взятих зобов'язань, що ґрунтується як на морально-етичних переконаннях менеджменту цих підприємств, так і очікуваннях інших стейкхолдерів. Запропоноване авторське визначення поняття «екологічна відповідальність агробізнесу» та окреслено напрями реалізації даної відповідальності. За результатами вибіркового опитування керівників агропідприємств встановлено, що під час повномасштабного вторгнення найбільш поширеними є практики реалізації економіко-соціальних проєктів соціальної відповідальності, а екологічна компонента на даному етапі не є пріоритетом.

Перспективи. Розкрита необхідність розвитку досліджень, спрямованих на розробку системи дієвих заходів з популяризації й стимулювання екологічної відповідальності українських агровиробників, що дозволить наблизитися до екологічних практик й вимог ЄС і пом'якшити процес подальшої євроінтеграції вітчизняної економіки.

Ключові слова: *соціальна відповідальність, екологічна відповідальність, агропідприємства, сталий розвиток.*

Summary. *Introduction. Environmental responsibility of agricultural business in Ukraine is a prerequisite for achieving the Sustainable Development Goals. In the context of a full-scale war and, as a result, the deterioration of the financial and economic condition of agricultural enterprises, the shortage of working capital, and problems with production and sales, not only the state of the environment in Ukraine, but also their ability to attract credit resources in the further post-war economic recovery depends on the level of their social responsibility.*

Purpose. The purpose of the study is to analyze the theoretical foundations and develop recommendations for further development of the environmental component of social responsibility of Ukrainian agricultural enterprises.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis is based on the work of scientists and practitioners on the development of social responsibility of business and the peculiarities of its formation and implementation by agricultural enterprises, as well as the development of their environmental responsibility. Achievement of the goal set in the work was realized using the methods of system-structural analysis, deduction, monographic, graphic, abstract and logical methods.

Results. The article analyzes the approaches to the interpretation of the concept of «social responsibility of agricultural enterprises» and argues that this category is based primarily on the voluntary nature of the obligations assumed, which is based on both the moral and ethical beliefs of the management of these enterprises and the expectations of other stakeholders. The author's own definition of the concept of «environmental responsibility of agribusiness» is proposed and the directions of realization of this responsibility are outlined. Based on the results of a sample survey of managers of agricultural enterprises, it was found that during a full-scale invasion, the most common practices are the implementation of economic and social responsibility projects, and the environmental component is not a priority at this stage.

Discussion. The article reveals the need to develop research aimed at developing a system of effective measures to promote and stimulate the environmental responsibility of Ukrainian agricultural producers, which will allow them to get closer to environmental practices and requirements of the EU and mitigate the process of further European integration of the national economy.

Key words: *social responsibility, environmental responsibility, agricultural enterprises, sustainable development.*

Постановка проблеми. Глобалізація економічних процесів та породжені нею виклики обумовили розробку Цілей сталого розвитку, що були ухвалені на Саміті ООН на період від 2015 до 2030 року, й впровадження на макрорівнях національних планів з їх досягнення, а також концепцій реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу.

Поняття сталого розвитку включає: визнання того, що в центрі уваги знаходяться люди, які повинні мати право на здорове і плідне життя в гармонії з природою; охорона навколишнього середовища повинна стати невід'ємним компонентом процесу розвитку та не може розглядатися у відриві від нього; право на розвиток має реалізовуватися таким чином, щоб однаково забезпечити задоволення потреб у розвитку та збереженні навколишнього середовища як нинішнього, так і майбутніх поколінь; зменшення розриву у рівні життя населення, викорінення бідності та злиднів [1].

Екологічна відповідальність аграрного бізнесу в Україні стає особливо актуальною під час повномасштабної війни та подальшого післявоєнного відновлення. Пожежі, заміновані території та обстріли агропідприємств та заводів хімічної промисловості призвели до нових екологічних викликів. В умовах погіршення фінансово-економічного стану агропідприємств, дефіциту оборотних коштів, проблем з виробництвом і збутом продукції саме від рівня їх корпоративної соціальної відповідальності залежатиме не лише стан навколишнього середовища в Україні, а й їх можливості залучення кредитних ресурсів в умовах повоєнного відновлення економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам проблематики соціальної відповідальності підприємств присвятили численні дослідження науковці та аналітичні інституції. Пенькова О. наголошує на посиленні ролі трансформації концепцій бізнес-управління в контексті досягнення цілей сталого розвитку [2]. В роботі Берданової О., Мироника Б. та Заболотної О. розкрито особливості та механізми корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в Україні в світлі її впливу на економічний розвиток країни [3]. Теоретико-практичні аспекти впровадження та розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору висвітлено у дослідженні Копішинської К. та Грабиної А. [4]. Попова О., Коваль В., Антонова Л. та Орел А. обґрунтували необхідність застосування диференційованого підходу до формування корпоративної відповідальності аграрних підприємств залежно від їх економічного стану [5]. Ігнатенко М.М. на підставі аналізу вітчизняної та закордонної практики господарювання обґрунтував інструменти та засоби посилення екологічної складової у структурі соціальної відповідальності суб'єктів агробізнесу [6]. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку соціальної відповідальності агропідприємств в цілому, та посилення її екологічної складової, зокрема, повільні темпи впровадження ними відповідних управлінських змін, а також сучасні реалії воєнного часу, що індукували нові соціо-економіко-екологічні проблеми обумовлюють необхідність проведення подальших досліджень.

Метою статті є аналіз теоретичних засад та розроблення рекомендацій щодо подальшого розвитку

екологічної компоненти соціальної відповідальності українських аграрних підприємств.

Матеріали і методи. Теоретико-методологічну основу склали напрацювання науковців та практиків з проблем розвитку соціальної відповідальності бізнесу та особливостей її формування й реалізації аграрними підприємствами, а також розвитку їх екологічної відповідальності. Досягнення поставленої у роботі мети реалізовано з використанням методів: системно-структурного аналізу — при узагальненні теоретичних засад соціальної відповідальності агропідприємств; дедукції — при виявленні можливих факторів впливу на розвиток об'єкта дослідження; монографічного та графічного — для проведення емпіричних оцінок та виявлення тенденцій зміни у розвитку екологічної відповідальності агропідприємств; абстрактно-логічного — для узагальнення висновків та формулювання пропозицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погляди вітчизняних науковців на трактування поняття «соціальна відповідальність аграрних підприємств» значно різняться, але чітко простежується два підходи щодо внормування такої відповідальності. Відповідно до першого підходу — «соціальна відповідальність аграрних підприємств являє собою процес реалізації добровільно прийнятих зобов'язань із задоволення соціальних потреб як працівників господарства, так і його партнерів та інших учасників суспільства загалом» [7], або «це результативна ознака діяльності підприємства, яка полягає у бажанні (чи навпаки — небажанні) підприємця, за певних умов та наявних можливостей, підтримувати (не підтримувати) реалізацію соціальних проєктів» [8]. Отже, в основі даного підходи лежить добровільний характер застосування відповідних підходів у практичній діяльності підприємств. Згідно другого підходу: «...це зобов'язання щодо виконання тих чи інших моральних, етичних, економічних, екологічних норм, що встановлені державою, суспільством до підприємства, недотримання яких вимагає від порушника відповідати за свої помилки...» [9], або «соціальна відповідальність бізнесу повинна контролюватися та регулюватися місцевими та державними органами влади належним чином» [10]. Означений підхід передбачає обов'язковий характер відповідальності за недотримання принципів КСВ.

Аналіз змістовного наповнення концепції соціальної відповідальності бізнесу та представлених у науковій літературі підходів до визначення цього поняття відносно аграрних підприємств, а також досвіду практичної реалізації КСВ суб'єктами агробізнесу дозволяє визначити, що в основу даної категорії покладено, насамперед, добровільний характер взятих зобов'язань, що ґрунтується як на морально-етичних переконаннях менеджменту цих підприємств, так і очікуваннях інших стей-

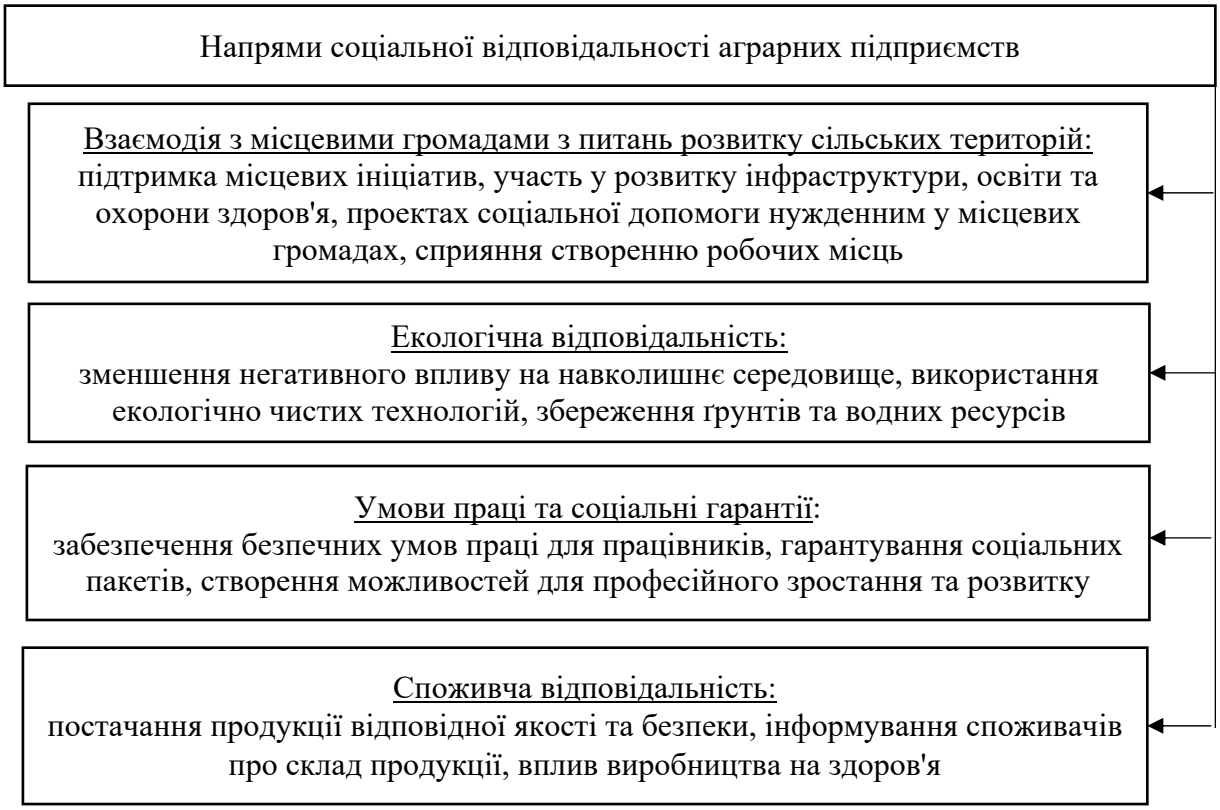

Рис. 1. Напрями реалізації соціальної відповідальності аграрних підприємств
Джерело: сформовано та узагальнено авторами

кхолдерів. Дотримання ж передбачених діючих законодавчих норм функціонування суб'єктами підприємництва відноситься не до соціальної, а до юридичної відповідальності.

Роль КСВ аграрних підприємств у досягненні цілей сталого розвитку стає все більш актуальною та важливою, з врахуванням їх впливу на соціальні, економічні та екологічні аспекти суспільного життя (рис. 1).

Отже, соціально відповідальне підприємство має на меті не лише максимізацію прибутку, її цілі базуються на потребах внутрішнього та зовнішнього середовища в контексті досягнення цілей сталого розвитку. Компанії, які діють з урахуванням екологічних (Environmental), соціальних (Social) та управлінських питань (Governance), можуть отримати конкурентну перевагу. ESG стало необхідним в аграрному секторі, оскільки агробізнес вважається компаніями з високим рівнем впливу на навколишнє середовище [11], а застосування даної концепції сприяє пом'якшенню таких негативних зовнішніх ефектів, як генетично модифіковані організми, забруднення, наявність залишків пестицидів, викиди парникових газів або втрата біорізноманіття тощо.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році Україна активізувала свої зусилля для вирішення екологічних проблем і розпочала «зелену» трансформацію свого економічного розвитку. Про певні успіхи на цьому шляху свідчить динаміка місця України у глобальному рейтингу за значенням індексу екологічної ефективності (рис. 2), що відображає різні аспекти стану навколишнього природного середовища та ефективність державної політики в сфері екології.

З початком повномасштабного російського вторгнення в 2022 році цей процес опинився під загрозою. Війна завдала масштабної та серйозної шкоди навколишньому середовищу і спричинила як негайні, так і довгострокові наслідки для здоров'я людей, екосистем, економіки України та інших країн, що значно уповільнює прогрес у досягненні Цілей сталого розвитку ООН (ЦСР).

За результатами аналізу, який здійснюється в межах проєкту «Росія заплатить» командою KSE Institute, станом на травень 2023 року у результаті бойових дій в атмосферне повітря вже потрапило близько 1,2 мільйона тонн забруднюючих речовин, включаючи 430 тисяч тонн оксиду вуглецю, 700 тисяч тонн пилу та 40 тисяч тонн неметанових летких органічних сполук, а також значна кількість важких металів та інших шкідливих речовин, а, загальні збитки сягнули практично 4,2 млрд. дол. США. На значних територіях України відбувається суттєве пошкодження поверхневого шару ґрунтів внаслідок будівництва фортифікаційних споруд, вибухів та згоряння боєприпасів, проведення військових маневрів тощо. За оцінками Київської школи економіки, під ризиком пошкодження та забруднення опинилося 186 тисяч квадратних кілометрів земель, що становить практично 31% території України [13]. За інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на квітень 2024 року загальна площа засмічених земель складає 18742187 мI (завдана шкода — 1,07 млрд. грн), а площа забруднених ґрунтів — 770 295 мI (завдана шкода — 15,79 млн. грн) [14].

Зазначені обставини надзвичайно актуалізують таку важливу складову корпоративної соціальної відповідальності, як екологічна відповідальність. Безвідносно до галузевої приналежності бізнесу, під нею розуміється процес зменшення споживання природних ресурсів у процесі діяльності компанії, зниження рівня навантаження на навколишнє середовище різними відходами і, таким чином, досягнення сталого розвитку [15]. За

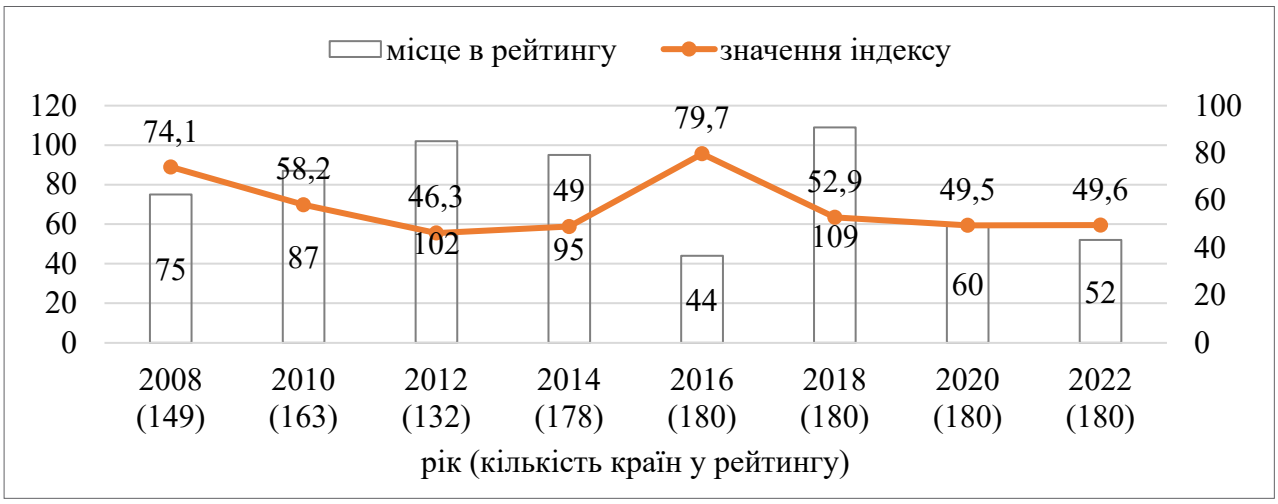

Рис. 2. Місце України у глобальному рейтингу екологічної ефективності

Джерело: побудовано авторами за даними [12]

результатами опрацювання наукових джерел [3–8] пропонуємо власне трактування даного поняття: екологічна відповідальність агробізнесу в контексті КСВ — це процеси планування та реалізації системи добровільно прийнятих зобов'язань суб'єкта агропідприємництва щодо покращення стану навколишнього природного середовища, або пом'якшенню негативних зовнішніх ефектів, що виникають внаслідок його господарської діяльності. Основними напрямами такої відповідальності виступає діяльність, спрямована на збереження ґрунтів, захист біорізноманіття, скорочення викидів парникових газів, зниження енерго- та ресурсоємності виробництва, повторне використання та утилізація відходів, відповідальне використання пестициди та добрив тощо.

В умовах повної непередбачуваності змін умов функціонування під час воєнного стану більшість українських агропідприємств зосереджуються на короткострокових економічних показниках, а не на довгостроковому баченні екологічної та соціальної стійкості. Частина з них використовувала такий підхід і при відносно стабільний економічній ситуації [5].

За результатами вибіркового опитування 31 керівника агропідприємств Черкаської, Миколаївської та Вінницької області із застосуванням відкритого запитання «Які форми соціальної відповідальності використовувало Ваше підприємство з 24 лютого 2022 року?» більшість з опитуваних зазначили допомогу ЗСУ, забезпечення прибутковості діяльності й своєчасну сплату податків і заробітної плати, збереження робочих місць (рис. 3). Що стосується екологічної відповідальності, то 61% опитаних вважало достатнім дотримання діючих стандартів й нормативів, а 29% респондентів взагалі не зазначили цей напрям діяльності, що може свідчити як про недостатню обізнаність з концепцією КСВ, так і про інші пріоритети.

З урахуванням того, що опитування проводилось у відносно «безпечних» областях, можна припустити, що у прифронтових областях відповіді аграріїв будуть кардинально відрізнятися. Але як майбутній член ЄС, Україна буде змушена слідувати європейським трендам, для того, щоб національний бізнес був конкурентоздатним на міжнародній арені. Відбудова не повинна відтворювати довоєнну економіку, яка була енергонеефективною та забруднювала довкілля. Зрештою, від запровадження ESG збільшиться й інвестиційна привабливість самого бізнесу. Тому після війни на інвестиції зможуть розраховувати лише ті компанії, які закладатимуть ESG-цінності у свою діяльність і звітуватимуть про досягнені результати перед суспільством [16].

Узагальнення та систематизація представлених у науковій літературі ідей та пропозицій свідчать про необхідність запозичення відповідного європейського досвіду щодо механізмів розвитку екологічної складової соціальної відповідальності аграрних підприємств в частині проведення на загальнодержавному рівні комплексу інформаційно-роз'яснювальних, організаційно-методичних та стимулюючих заходів, спрямованих на формування відповідної корпоративної культури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Турбулентність зовнішнього середовища та нові виклики, породжені війною, зміщують акценти у плануванні господарчої діяльності агровиробників на короткострокові цілі. При цьому, як показало проведене опитування, більшість аграріїв активно долучається до ініціатив з підтримки

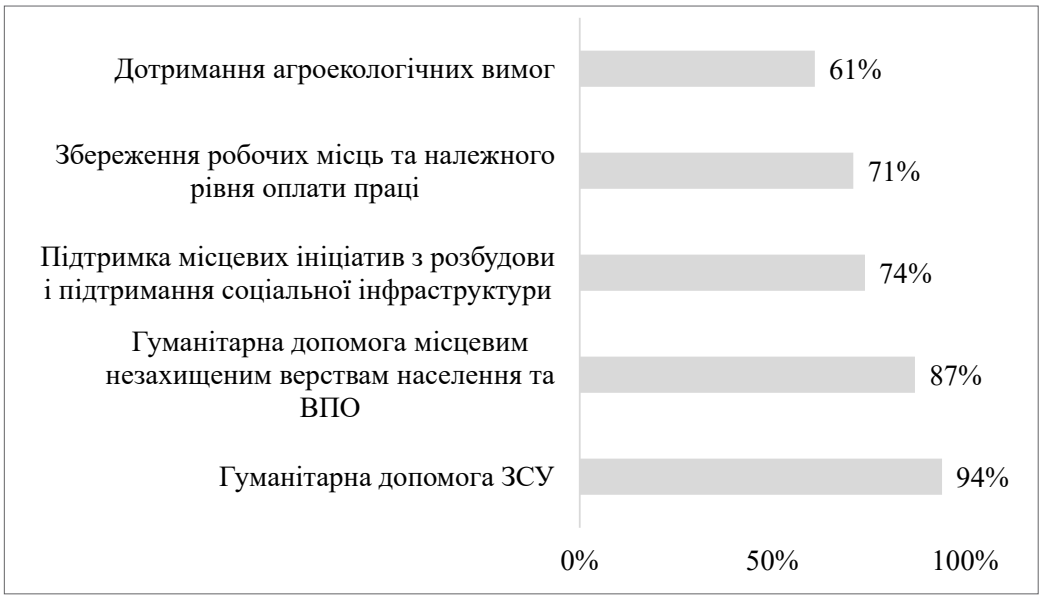

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів- керівників агропідприємств щодо реалізованих форм соціальної відповідальності

Джерело: сформовано авторами

українців, постраждалих від війни, та українських захисників, сприяють розбудові місцевих громад та демонструють проактивну економічну й громадянську позицію й відповідальність перед суспільством. З метою ж досягнення в Україні Цілей сталого розвитку необхідно продовжувати, навіть в умовах повномасштабної війни, імплементувати пріоритети екологічної складової у систему соціальної відповідальності вітчизняних підприємств аграрної сфери економіки, що дозволить наблизитися до екологічних практик й вимог ЄС і пом'якшити процес подальшої євроінтеграції.

Подальші науково-практичні дослідження доцільно спрямувати на розробку системи дієвих заходів з популяризації й стимулювання екологічної відповідальності українських агровиробників.

Література

1. Горбач Л. Індекс екологічної ефективності як інструмент оцінки складових сталого розвитку. *REBUILD UKRAINE: справа всього цивілізованого світу: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції* (Луцьк, 15 березня 2023 р.) / ред. Н.В. Павліха. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 149–153.

2. Пенькова О.Г. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 11 (77). С. 26–31.

3. Берданова О.В., Мироник Б.М., Заболотна О.С. Соціальна відповідальність бізнесу та її вплив на економічний розвиток. *Наукові перспективи*. 2024. № 3(45). URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/10270/10325 (дата звернення: 08.03.2024).

4. Копішинська К.О., Грабина А.Ю. Управління соціальною відповідальністю аграрних підприємств в умовах міжнародної трансформації бізнесу. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 24. С. 85–92.

5. Popova O., Koval V., Antonova L., Orel A. Corporate social responsibility of agricultural enterprises according to their economic status. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol. 41. № . 2. P. 277–289.

6. Ігнатенко М.М. Екологічні складники та інструменти здійснення соціальної відповідальності підприємствами агробізнесу. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 52–61.

7. Макаренко П.М. Соціальна відповідальність аграрних підприємств як чинник їх ефективності та конкурентоспроможності: сутність, складники, проблеми і тенденції здійснення. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2015. Вип. 2(11). С. 3–8.

8. Дюк А.А. Соціальна відповідальність у розвитку сільськогосподарських підприємств: значення і аспекти оцінки. *Агросвіт*. 2020. № 5. С. 11–16.

9. Чижишин І.О. Значення і сутність соціальної відповідальності в умовах функціонування ринкової економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6 (3). С. 127–130.

10. Жуковська А., Величко К. Сучасні моделі соціальної відповідальності бізнесу: класифікація та порівняльна характеристика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2019. № 4(205). С. 11–20.

11. Gerber R., Smit A., Botha M. An evaluation of environmental, social, and governance reporting in the agricultural sector. *Business Strategy & Development*. 2023. № 7 (1). URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/bsd2.316 (дата звернення: 12.03.2024).

12. *EPI Results: вебсайт*. URL: https://epi.yale.edu/ (дата звернення: 14.03.2024).

13. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. *KSE Institute*. 2023. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/ (дата звернення: 07.03.2024).

14. Завдані збитки. Земельні ресурси. *ЕкоЗагроза*. URL: https://ecozagroza.gov.ua/damage/shove (дата звернення: 08.03.2024).

15. Bunnin N., Tsui-James E.P. The Blackwell Companion to Philosophy. *Blackwell Publishers*. 2003. 951 p.

16. Андріанова Т. Більше ніж просто бізнес. Сталий розвиток та ESG-цінності під час війни: чому не потрібно зупинятися. *New Voice Бізнес*. 2023. URL: https://biz.nv.ua/ukr/markets/staliy-rozvitok-pid-chas-viyni-esg-cinnosti-ta-vidbudova-ukrajini-50351068.html (дата звернення: 15.03.2024).

References

1. Horbach, L. (2023). Indeks ekolohichnoi efektyvnosti yak instrument otsinky skladovykh staloho rozvytku [Environmental performance index as a tool for assessing the components of sustainable development]. *REBUILD UKRAINE: sprava vsoho tsyvilizovanoho svitu: zbirnyk tez dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Lutsk, 15 bereznia 2023 r.) / red. N.V. Pavlikha. Lutsk: Vezha-Druk, 149–153 [in Ukrainian].

2. Penkova, O.H. (2007). Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Competitiveness of the national economy in the context of globalisation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11 (77), 26–31 [in Ukrainian].

3. Berdanova, O.V., Myronyk, B.M., & Zabolotna, O.S. (2024). Sotsialna vidpovidalnist biznesu ta yii vplyv na ekonomichnyi rozvytok [Cocial responsibility of business and its impact on economic development]. *Naukovi perspektyvy,* 3(45). Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/10270/10325 [in Ukrainian].

4. Kopishynska, K.O., & Hrabyna. A.Yu. (2022). Upravlinnia sotsialnoiu vidpovidalnistiu ahrarnykh pidpryiemstv v umovakh mizhnarodnoi transformatsii biznesu [Management of social responsibility of agricultural enterprises in the conditions of international business transformation]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskyi politekhnichnyi instytut»,* 24, 85–92 [in Ukrainian].

5. Popova, O., Koval, V., Antonova, L., & Orel, A. (2019). Corporate social responsibility of agricultural enterprises according to their economic status. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 41 (2), 277–289.

6. Ignatenko, M.M. (2019). Environmental components and tools for the implementation of social responsibility by agribusiness enterprises [Ecological components and instruments of implementation of social responsibility to agrobusiness enterprises]. *Ekonomika APK,* 9, 52–61 [in Ukrainian].

7. Makarenko, P.M. (2015). Social responsibility of agrarian enterprises as a factor of their efficiency and competitiveness: essence, components, problems and trends of implementation [Management of social responsibility of agricultural enterprises in the conditions of international business transformation]. *Scientific works of Poltava State Agrarian Academy*, 2(11), 3–8 [in Ukrainian].

8. Diuk, A.A. (2020). Sotsialna vidpovidalnist u rozvytku silskohospodarskykh pidpryiemstv: znachennia i aspekty otsinky [Social responsibility in the development of agricultural enterprises: values and aspects of assessment]. *Ahrosvit*, 5, 11–16 [in Ukrainian].

9. Chyzhyshyn, I.O. (2016). Znachennia i sutnist sotsialnoi vidpovidalnosti v umovakh funktsionuvannia rynkovoi ekonomiky [The meaning and essence of social responsibility under conditions of the market economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu,* 6 (3), 127–130 [in Ukrainian].

10. Zhukovska, A., & Velychko, K. (2019). Suchasni modeli sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu: klasyfikatsiia ta porivnialna kharakterystyka [Modern models of business social responsibility: classification and comparative analysis]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 4(205), 11–20 [in Ukrainian].

11. Gerber, R., Smit, A., & Botha, M. (2023). An evaluation of environmental, social, and governance reporting in the agricultural sector. *Business Strategy & Development,* 7 (1). Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/bsd2.316.

12. *EPI Results: website.* Retrieved from https://epi.yale.edu/.

13. Yakykh ekolohichnykh naslidkiv zaznala Ukraina za chas viiny okrim zbytkiv vid pidryvu Kakhovskoi HES [What environmental consequences did Ukraine suffer during the war, apart from the damage caused by the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station]. (2023). *KSE Institute.* Retrieved from https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/ [in Ukrainian].

14. Zavdani zbytky. Zemelni resursy [Damages caused. Land resources]. *EkoZahroza.* Retrieved from https://ecozagroza.gov.ua/damage/shove [in Ukrainian].

15. Bunnin, N., & Tsui-James, E.P. (2003). The Blackwell Companion to Philosophy. *Blackwell Publishers*.

16. Andrianova, T. (2023). Bilshe nizh prosto biznes. Stalyi rozvytok ta ESG-tsinnosti pid chas viiny: chomu ne potribno zupyniatysia [More than just business. Sustainable development and ESG values in times of war: why we shouldn't stop]. Retrieved from https://biz.nv.ua/ukr/markets/staliy-rozvitok-pid-chas-viyni-esg-cinnosti-ta-vidbudova-ukrajini-50351068.html [in Ukrainian].